

*Палеха Ю.М.,
доктор географічних наук, професор,
заст. директора з наукової роботи
ДП УДНДППМ «Дніпромісто» імені Ю.М. Білокозя*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПЛАНУВАННЯ КОЛИШНІХ ПРОМИСЛОВИХ І ВІЙСЬКОВИХ ТЕРИТОРІЙ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. В процесі трансформації господарського комплексу нашої держави відбувається звільнення значної площі виробничих територій, насамперед гірничодобувної та хімічної промисловості, металургії, важкого машинобудування, промисловості будівельних матеріалів. У багатьох населених пунктах, а також на територіях за їх межами утворилися цілі ареали покинутих промислових майданчиків, які створюють екологічні та планувальні проблеми. Крім того, у 2014 році для України, в зв'язку з проведенням антитерористичної операції на Донбасі, виникла додаткова проблема майбутньої реабілітації цих територій, знешкодження боєприпасів і зміни функціонального використання не тільки окремих населених пунктів, але й цілих регіонів. Аналогічна проблема виникає і в інших регіонах України у зв'язку зі зміною функціонального використання колишніх військових полігонів та містечок.

Ступінь вивченості. Проблема трансформації колишніх промислових та військових територій у вітчизняному містобудуванні вивчена надзвичайно мало. І якщо у випадку з колишніми виробничими об'єктами наявний ряд публікацій щодо територій Донбасу та промислового Придніпров'я (зокрема, [1]), то стосовно військових об'єктів аналогічний досвід відсутній зовсім. Натомість за кордоном накопичений значний досвід зміни функціонального призначення як промислових, так і військових територій (зокрема, [2]).

Мета публікації полягає насамперед у визначенні методологічних підходів до планування колишніх промислових і військових територій у сучасних умовах виходячи з концептуальних засад планувального розвитку Європи (СЕМАТ) та поступової інтеграції України в європейський простір.

Виклад основного матеріалу. Керівними принципами сталого просторового розвитку Європейського континенту, прийнятими на 12-й Сесії Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне

планування СЕМАТ, визначено 9 типів регіонів Європи, одним з яких є колишні промислові та військові зони [3].

Колішні промислові і військові зони, що сформувалися в Європі внаслідок старіння багатьох промислових підприємств та занепаду відповідних промислових районів, припинення діяльності оборонної промисловості в рамках реалізації стратегії безпеки і скорочення збройних сил, потребують оздоровлення територій та переорієнтування їх для досягнення інших цілей, що дозволить обмежити відведення для цих цілей нових земель, які є більш цінними в екологічному відношенні. Заходи з економічної диверсифікації цих регіонів, зокрема, включають:

- відновлення природного середовища в районах, що постраждали від промислового забруднення;

- відновлення великих і малих міст в індустріальних районах, особливо з огляду на питання надання послуг очищення забруднених промислових майданчиків, де діяльність припинено, та поліпшення якості міського середовища;

- перепідготовку та подальшу професійну освіту безробітних;

- розвиток технополісів і техноцентрів для поширення технологій і створення нових підприємств, що використовують передові технології;

- поліпшення доступу до інформації та розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій;

- організацію міжрегіонального та міждержавного співробітництва з метою подолання ізоляції та створення нових імпульсів і стимулів для зростання.

На підставі зазначених заходів здійснено реабілітацію багатьох регіонів у Європі, зокрема можна виділити об'єкти, віднесені до Світової спадщини ЮНЕСКО: історичний центр Банська Штявниця і технічні пам'ятники її околиць (Словаччина), стара вугільна шахта Цольферайн (Німеччина), шахтарське місто Рьорус, а також об'єкти промислової спадщини, підприємства важкої та гідроенергетичної промисловості з їх робочими селищами та транспортною системою в Рьюкані та Нутоддені (Норвегія), залізобудівний завод Енгельсберг та гірничопромисловий район Велика Мідна гора в місті Фалун (Швеція), кам'яновугільний басейн у регіоні Нор – Па-де-Кале (Франція), гірничопромисловий ландшафт Блайневона, фабрики в долині річки Дервент та гірничопромисловий ландшафт Корнволлу і Західного Девону (Великобританія).

З метою розвитку Керівних принципів СЕМАТ у 2009 році за підтримки Програми транскордонного співробітництва Південно-Східної Європи було розпочато виконання міжнародного проекту TICAD «Розвиток водозбірної території річки Тиси», до виконання якого були

залучені представники п'яти держав – Румунії, Словаччини, Сербії, Угорщини й України. З боку України учасником проекту виступило ДП «Діпромiсто».

Проект був здійснений протягом 2009–2012 років і охоплював територію площею 157 тис. км², яка включала 45 адміністративних одиниць базового рівня (NUTS3 і близьких до них одиниць у Сербії та Україні). Від України до меж басейну Тиси була повністю включена Закарпатська область.

Метою проекту TICAD є забезпечення гармонізації взаємопов'язаного територіального розвитку в басейні річки Тиси, сприяння створенню сталої економічної структури, оптимальне використання природних та культурних ресурсів, розвиток територій конкурентного зростання, стимулювання налагодження внутрішньої і зовнішньої взаємопов'язаності мережі населених пунктів [4, 5].

У процесі виконання проекту було здійснено функціональну типізацію регіонів, які включені в басейн Тиси. Виділено 5 типів територіальних одиниць (рис.):

- з домінуючою роллю великого центру (чисельність населення – понад 250 тис. осіб);

- з домінуючою роллю центрів другого порядку;

- з центрами, які зазнають економічної реструктуризації;

- сільськогосподарські територіальні одиниці з місцевими центрами;

- гірські територіальні одиниці з місцевими центрами.

Для кожного з типів на основі SWOT-аналізу було виявлено сильні і слабкі сторони, переваги і недоліки, а також розроблено сценарії можливого подальшого розвитку.

У такому випадку для нас представляє найбільшу зацікавленість розвиток територіальних одиниць із центрами, які зазнають економічної реструктуризації. Розглянемо їх детальніше.

До територій з центрами, що зазнають економічної реструктуризації, відповідають критеріям СЕМАТ щодо колишніх промислових і військових зон, у регіоні TICAD віднесено дві румунські базові одиниці (Марамуреш та Хунедоара): одна словацька (Банска Бистриця) та одна угорська (Ноград). У межах Закарпатської області території такого типу не виділялися.

Зазначені території характеризуються наявністю проблем, пов'язаних з промисловим занепадом. Тут виробничі та видобувні підприємства постраждали внаслідок економічної перебудови. Специфічними проблемами для них є соціальні внаслідок великої кількості надлишкової робочої сили й екологічні внаслідок забруднення оточуючого середовища.

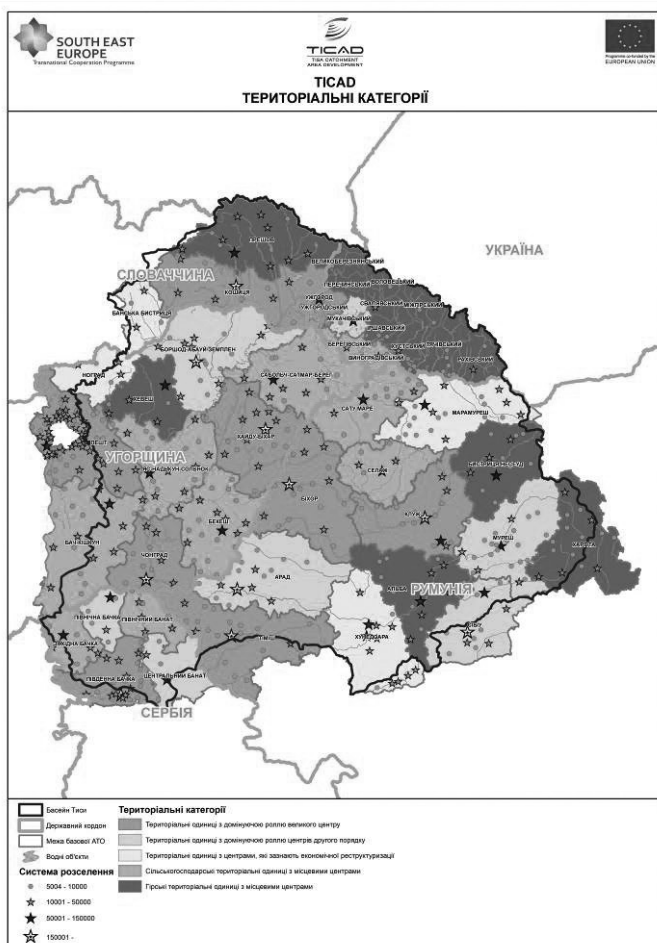

Рис. TICAD. Територіальні категорії [4]

Перевагами зазначених територій є те, що вони характеризуються визначними історико-архітектурними пам'ятками та культурними традиціями. Це гірські території з лісами, мальовничими ландшафтами та корисними копалинами. Активний видобуток корисних копалин і визначав розвиток цих регіонів протягом тривалого періоду. Вугілля в Ноградї, Банській Бистриці та Хунедоарі, золото та інші цінні метали – в Марамуреші, а також інші супутні мінеральні ресурси сприяли розвитку важкої індустрії і призвели до моноспеціалізації господарського комплексу.

Внаслідок деіндустріалізації в кінці XX – на початку XXI ст. колишні центри видобутку вугілля та переробної промисловості (металургія, важке машинобудування, виробництво скла) пережили занепад, який триває і досі. Все це спричинило масові звільнення і, в результаті,

сприяло поширенню безробіття і бідності. Населення в територіальних одиницях цього типу стабільно скорочується, зниження відбувається, головним чином, за рахунок еміграції.

Екологічні проблеми пов'язані як з продовженням промислової діяльності, так і з наявністю на території регіону закритих шахт, відвалів та промислових об'єктів, залишених без обслуговування та рекультивациї, що нагадує великі рубці в ландшафті [4, 68].

Пропонуються такі заходи подальшого розвитку цих регіонів:

диверсифікація структури економіки за рахунок розвитку туризму та унікальних туристичних об'єктів;

сприяння доступності за рахунок зв'язків з європейською транспортною мережею;

впровадження заходів щодо рекультивациї залишених розроблених родовищ;

мобілізація наявної робочої сили задля покращення стану довкілля;

підтримка природних та напівприродних територій, лісів; посилення природоохоронних заходів.

Ці заходи можуть бути активно задіяні і при плануванні колишніх промислових територій в Україні. Саме активний розвиток туристичної сфери може стати альтернативою промислового виробництва не тільки в Західній Україні (Борислав, Стебник, Калуш, Червоноград, Сокаль), але й на Донбасі і в промисловому Придніпров'ї, причому це стосується як традиційних видів туризму, так і екзотичних (екстремальний туризм на основі індустріальної спадщини).

З проблемами відновлення територій, економіка та інфраструктура яких були зруйновані в результаті збройних конфліктів, стикалися багато держав світу [6, 7]. Як приклад можна назвати Німеччину, Японію, Ліван (Бейрут), В'єтнам, Іран, Російську Федерацію (Чечня), Грузію, Балканські країни, Афганістан, Ірак, Камбоджу, Східний Тимор.

Світовий досвід вирішення проблем реабілітації територій, які постраждали від бойових дій, дозволяє визначити основні методологічні принципи постконфліктного відновлення [8]:

розумна мінімізація витрат, за якої економія на ресурсах не повинна домінувати над пріоритетами постконфліктного відновлення;

поєднання нового будівництва з відновленням і реконструкцією існуючих об'єктів на основі критерію ефективності інвестицій;

гнучкість територіального планування, насамперед щодо мережі поселень;

етапність і перманентне вдосконалення програм постконфліктної реабілітації;

співробітництво урядових і незалежних експертів, партнерство місцевих органів управління з громадянським суспільством (громадськими організаціями), міжнародними фінансовими інститутами та зарубіжними донорами.

З планувальної точки зору ці методологічні принципи повинні бути суттєво доповнені. Частина території Луганської (значною мірою) і Донецької областей безпосередньо межує з Російською Федерацією, яка по суті на сьогодні здійснила збройну окупацію окремих районів Донбасу. Після звільнення цих територій постає питання створення вздовж кордону зони особливого режиму, що передбачає перенесення частини сельбищних та виробничих об'єктів у внутрішні райони цих областей. Яскравим прикладом цього може слугувати Сорокинська агломерація, окремі населені пункти якої (Ізварине, Северний, Урало-Кавказ) не просто межують, а планувально змикаються з населеними пунктами Ростовської області (Донецьк).

Висновки. Вивчення зарубіжного досвіду стосовно методологічних підходів до планування колишніх військових і промислових територій дозволяє зробити висновок про існування двох головних проблем у їх подальшому розвитку: соціально-економічної та екологічної. Подолання цих проблем можливе шляхом переорієнтації господарської діяльності цих територій, у першу чергу через розвиток туристично-рекреаційної діяльності, транзитних можливостей проходження транспортних коридорів, активної інноваційної політики. На особливу увагу заслуговують регіони, на території яких відбувається збройний конфлікт (зона АТО). Поряд із завданням соціальної реабілітації та економічної реструктуризації тут постає проблема планувальної реорганізації території, особливого підходу до розвитку прикордонної смуги і, в кінцевому результаті, кардинальне оновлення містобудівної документації.

Список літератури

1. Бенаи Х.А., Радионов Т.В., Светличная О.С. Реконструкция объектов типовой и исторической застройки городов Донбасса в условиях техногенных катастроф // Досвід та перспективи розвитку міст України. – 2013. – № 25. – С. 13–19.

2. Федосенко Н. Як головний шахтарський район Європи – Рур став зразковою «зеленою» зоною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecotown.com.ua/news/YAk-holovnyy-shakhtarskyy-rayon-YEvropy-Rur-stav-zrazkovoyu-zelenoyu-zonoyu/>

3. Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту. Переклад та розмноження за сприяння проекту «Інноваційні регіони СЕМАТ (GTZ, Німеччина)», 2007. – 40 с.

4. *Розвиток водозбірної території річки Тиси (TICAD). Міжнародна стратегія та політичні рекомендації* / Пер. з англ. ДП УДНДІПМ імені Ю.М. Білоконя. – К.: Логос, 2012. – 128 с.

5. *Олещенко А.В., Палеха Ю.М.* Результати національного аналізу української частини водозбірної території річки Тиси в рамках проекту TICAD // Досвід та перспективи розвитку міст України. – 2010. – № 19. – С. 219–235.

6. *Post-conflict Reconstruction in Japan, Republic of Korea, Vietnam, Cambodia, East Timor and Afghanistan* / Ed. by N. Rham-Azimi, M. Fuller, H. Nakayama. – Geneva: United Nations, 2003.

7. *World Bank Group Response to Post Conflict Reconstruction in Kosovo: General Framework For an Emergency Assistance Strategy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/html/extdr/kosovo/kosovo_st.htm.

8. *Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.idss.org.ua/arhiv/2015_23_09Resume.doc.